

A hazatérő ember

*Odüsszeusz háromezer éve — Homérosztól Christopher Nolan IMAX-
eposzáig: honnan ered, milyen korban született, és miért nem tud
betelni vele a világ egy görög király hazatérésének története*

HÁTTÉRGYÁR ELEMZÉSI RÉSZLEG · 2026. JÚLIUS 26.

Tartalom

I. fejezet — Az apropó — egy eposz IMAX-ban	5
II. fejezet — Ki volt Odüsszeusz — a történet, amelyet mindenki ismer, mégis alig	8
A trójai háború előzménye és a faló	8
A hazaút — tíz év tíz akadály	9
A hazaérkezés és a leszámolás	10
III. fejezet — Milyen történelmi helyzetben született a történet	12
A mükénéi kor és a bronzkori összeomlás	12
A homéroszi kérdés — ki írta, és mikor	13
Milyen társadalmat tükröz a szöveg	14
IV. fejezet — A recepciótörténet — háromezer év újraértelmezései	16
Az ókor — Vergiliustól a görög regényig	16
Dante és a középkori újraértelmezés	17
Az újkor — Tennyson, Joyce és a modern Odüsszeuszok	17
Képzőművészet és zene	19
Film és populáris kultúra a 20–21. században	19
Magyar recepció	20
Nolan helye ebben a sorban	21

V. fejezet — Miért népszerű még ma is — egy értelmező fejezet	22
A hazatérés mint univerzális szerkezet	22
A veterán tapasztalata — Odüsszeusz mint poszttraumás hős	23
Feminista és revizionista újraolvasások	23
A vendégbarátság és az idegenséggel való szembenézés etikája	24
Miért éppen most, és miért éppen Nolan	24
VI. fejezet — Összefoglalás és következtetések	26

2026. július 17-én a mozikban bemutatták Christopher Nolan *Odüsszeia*-adaptációját, minden idők egyik legnagyobb költségvetésű és technikailag legambiciózusabb mitológiai filmjét. A nyitóhétvégén világszerte túltett az *Oppenheimer* bevételén, és néhány nap alatt ismét a nyilvánosság elé emelte azt a közel háromezer éves történetet, amelyet Európa kultúrája máig az egyik alapszövegének tekint. Ez a Füzet ebből az apropóból indul ki, majd három irányba tágítja a kérdést: ki volt valójában Odüsszeusz és mi történt vele; milyen történelmi-társadalmi közegben született meg a róla szóló eposz; és milyen úton jutott el a homéroszi szövegtől Nolan IMAX-kameráiig, hogy végül azt is megvizsgálja, mi az, amitől ez a történet háromezer év után is elevennek hat.

I. FEJEZET

Az apropó — egy eposz IMAX-ban

A HáttérGYár-Füzet ebben a fejezetben tényszerűen, értékelés nélkül veszi számba, mi történt.

2026. július 17-én, előzetes vetítésekkel már július 16-tól, a Universal Pictures forgalmazásában bemutatták Christopher Nolan legújabb filmjét, a *The Odyssey* (magyar címe: *Az Odüsszeia*) című alkotást. A film Nolan első munkája a 2023-as, hét Oscar-díjat nyert *Oppenheimer* óta, és a rendező pályájának eddigi legköltésesebb vállalkozása: a becsült gyártási költségvetés 250 millió dollár volt. A produkciót Nolan hosszú távú alkotótársa és felesége, Emma Thomas jegyzi producerként a Syncopy Inc. és a Universal Pictures közös gyártásában.

A film különlegessége technikai értelemben is jelentős: ez volt az első nagyjátékfilm, amelyet teljes egészében IMAX 70 milliméteres filmkamerákkal forgattak. A forgatás hat országban zajlott — Görögországban, Olaszországban (köztük a szicíliai Favignana szigetén, amelyet sokan Homérosz Küklopsz-szigetének lehetséges ihletőjeként tartanak számon), az Egyesült Királyságban, Izlandon, Marokkóban és Írországban —, kiegészülve hollywoodi stúdiófelvételekkel. A több hónapos, kontinenseken átívelő forgatás önmagában is jelezte, hogy Nolan nem kamaradarabot, hanem valódi eposzi léptékű vászonfilmet kívánt készíteni.

A főszerepet Matt Damon alakítja Odüsszeusz, Ithaka királya szerepében — ez a színész harmadik közös munkája Nolannal az *Interstellar* és az *Oppenheimer* után. Penelopét, a hazaváró feleséget Anne Hathaway játssza, Téle-

makhoszt, a fiút Tom Holland. A film további főbb szerepeiben Zendaya Athénét, Charlize Theron Kirkét, Robert Pattinson Antinooszt, a legtolakodóbb kérőt, Lupita Nyong'o pedig szintén kulcsszerepet alakít. A cselekmény a trójai háború végétől indul, és Odüsszeusz tíz évig tartó, viszontagságos hazatérését dolgozza fel Ithakára — a küklópszal, a szirénekkal és Kirkével való találkozásokkal, egészen a Penelopéval való újraegyesülésig és a kérők elleni leszámolással bezárólag.

A film fogadtatása kereskedelmi szempontból kiugróan erős volt: a becslések szerint a nyitóhétvégén világszerte több mint 264 millió dollárt hozott jegybevételben, ezzel meghaladva az *Oppenheimer* nyitóhétvégéjét. Nolan egy nyilatkozatában úgy fogalmazott, hogy a mitologikus témájú filmek — a klasszikus, Ray Harryhausen-féle korszak öröksége — szerint hiányoztak abból a kategóriából, amelyet nagy költségvetésű, IMAX-minőségű hollywoodi produkció dolgoz fel; ezt a hiányt kívánta pótolni saját Odüsszeia-adaptációjával.

A FILM ADATAI

- **Cím:** The Odyssey (Az Odüsszeia), 2026
- **Rendező, forgatókönyvíró:** Christopher Nolan
- **Producerek:** Christopher Nolan, Emma Thomas (Syncopy Inc.)
- **Forgalmazó:** Universal Pictures
- **Költségvetés:** becslések szerint 250 millió dollár
- **Operatőr:** Hoyte van Hoytema; zene: Ludwig Göransson; vágó: Jennifer Lame
- **Főszereplők:** Matt Damon (Odüsszeusz), Anne Hathaway (Pénélopé), Tom Holland (Télemakhosz), Zendaya (Athéné), Charlize Theron (Kirké), Robert Pattinson (Antinoosz), Lupita Nyong'o
- **Forgatási helyszínek:** Görögország, Olaszország (köztük Favignana szigete), Egyesült Királyság, Izland, Marokkó, Írország, valamint hollywoodi stúdiók
- **Bemutató:** 2026. július 17. (előzetes vetítések július 16-tól)

Fontos hangsúlyozni: ez a Füzet nem filmkritika, és nem is a Nolan-film részletes elemzése. A bemutató pusztán apropó — egy jelzés arra, hogy egy közel háromezer éves történet a 21. század közepén is képes világméretű közfigyelmet generálni és több száz millió dolláros bevételt hozni. Ez a tény önmagában kérdéseket vet fel: mi ez a történet, honnan ered, és mitől olyan tartós az érvényessége, hogy a mozitörténelem egyik legnagyobb költségvetésű rendezője éppen ebben látta meg a következő nagy vászni vállalkozását?

II. FEJEZET

Ki volt Odüsszeusz — a történet, amelyet mindenki ismer, mégis alig

Odüsszeusz alakja két nagy homéroszi eposzban él: az *Iliászban* melléksze-replőként, a görög sereg egyik legravaszabb és legmegfontoltabb vezéréként tűnik fel, míg a nála mintegy egy évtizeddel későbbi cselekményidőben játszódó *Odüsszeia* kizárólag az ő története — pontosabban a hazatérésének, a görögül *nosztosznak* nevezett elbeszélői hagyománynak a története. A köztudatban élő „Odüsszeusz-történet” valójában ennek a második eposznak huszonnégyszázötven énekben elbeszélte cselekménye, amelyet érdemes felidézni, mert a legtöbben inkább csak a belőle kiragadott epizódokat ismerik — a küklpszot, a szirének énekét, a trójai falovat —, magát a szerkezetet already kevésbé.

A trójai háború előzménye és a faló

Odüsszeusz Ithaka szigetének királya, Laertész fia, Pénélopé férje és a csecsemőként hátrahagyott Télemakhosz apja volt, amikor húsz évvel korábban hadba kellett vonulnia Trója ellen — a hagyomány szerint kezdetben tettetett örültséggel próbálta elkerülni a besorozást, de lelepleződött. A tíz évig tartó trójai háborúban a hagyomány szerint az ő ötlete volt a fából készült ló, amellyel a görögök végül bevették a bevehetetlennek tűnő várost: a falovat ajándékként hagyták a városfal előtt, a benne elrejtőzött görög harcosok éjszaka kimásztak, és kaput nyitottak a visszatérő görög seregnek. Ez az epizód már nem az *Iliászban* szerepel — az Trója ostromának egy korábbi szakaszánál, Akhilleusz haragjánál véget ér —, hanem a *Odüsszeia* egyik vissza-

emlékezésében és a később elveszett, csak töredékesen ismert *Trójai kör* (Epic Cycle) más eposzaiban maradt fenn.

A hazaút — tíz év tíz akadály

Az *Odüsszeia* cselekménye nem lineárisan, hanem in medias res, a történet közepén indul: húsz évvel az otthonról indulás után, amikor Odüsszeusz már hét éve raboskodik Kalüpszó nimfa szigetén, Ogügián. Otthon, Ithakán közben Pénélopé százával verő kérőkkel néz szembe, akik vagyonát emésztik és kezét kérik, mivel mindenki halottnak hiszi a királyt; Télemakhosz, immár ifjúvá serdülve, apja után indul hírt szerezni Pülosz és Szpárta királyi udvaraiban. Athéné istennő, Odüsszeusz régi pártfogója közbenjár Zeusznál, mire Hermész küldöttségbe indul, hogy szabadon bocsáttassa Odüsszeuszt Kalüpszó fogságából.

A hős ezután tutajra száll, de Poszeidón — akinek haragját azzal vívta ki, hogy megvakította fiát, a küklpsz Polüphémoszt — vihart küld rá, és a tengerbe veti. A félig holtan partra vetődő Odüsszeuszt a phaiákok szigetén Nauszikaá királylány találja meg; az ő udvarukban, Alkinoosz király lakomáján meséli el maga Odüsszeusz — tehát az eposz elbeszélésén belüli elbeszélésként — a addigi kalandjait: hogyan pusztította el hajóhadának nagy részét vihar és éhínség, hogyan jutottak el a lótuszevők földjére, ahol a bódító gyümölcs elfeledtette az emberekkel a hazatérés vágyát; hogyan vakította meg a Küklpsz-szigeten Polüphémoszt, miután az élve felfalta több társát, és hogyan menekült ki a barlangból bárányok hasa alá bújva; hogyan kapta ajándékba Aiolosztól, a szelek urától a kedvezőtlen szeleket bezáró tömlőt, amelyet társai — azt hívén, kincs van benne — Ithaka látótávolságában

felnyitottak, ezzel a partoktól ismét messzire sodorva a flottát; hogyan pusztította el hajóit a laisztrügón óriások támadása; hogyan varázsolta disznóvá legénységét Kirké, s hogyan szabadította ki őket egy évi ott-tartózkodás után maga Odüsszeusz, miután Hermésztől varázsfüvet kapott; hogyan szállt alá az alvilágba, hogy Teiresziász jós szellemétől megtudja sorsát; hogyan hajózott el a szirének mellett, fülét viasszal betömő legénységével, saját magát az árbochoz köttetve, hogy hallhassa énekük anélkül, hogy vesztébe rohanjon; hogyan kellett választania Szkülla és Kharübdisz — a hatfejű szörny és az örvény — közötti szűk átjáróban; és hogyan pusztította el Zeus villáma egész maradék legénységét, amiért azok felfalták a Napisten szent marháit, s hogyan úszott partra egyedül Ogügia szigetére, Kalüpszóhoz.

A hazaérkezés és a leszámolás

A phaiákok hajóval hazaviszik Odüsszeuszt Ithakára, ahol Athéné koldussá változtatja, hogy felismerés nélkül mérhesse fel a helyzetet. Először hűséges kondásánál, Eumaiosnál száll meg, majd találkozik a hazatérő Télemakhoszsal, akinek felfedi kilétét. A koldusnak álcázott király ezután bemegy saját palotájába, ahol a kérők gúnyt űznek belőle — egyedül öreg kutyája, Argosz ismeri fel, majd rögtön ezután el is pusztul. Pénélopé, aki még mindig nem tudja, hogy koldus ruhájú vendége a férje, próbát hirdet: aki fel tudja húzni Odüsszeusz régi íját, és nyilával át tud löni tizenkét egymás mögé állított fejszefokon, azé lesz a keze. Egyik kérőnek sem sikerül; ekkor a koldus kéri, hadd próbálkozzon ő is — s könnyedén végrehajtja a próbát. Ezt követően Télemakhosz és két hű szolga segítségével lemészárolja mind a száznál is több kérőt a palota nagytermében. A történet zárlata Pénélopé és Odüsszeusz felismerése — az asszony egy ravasz próbával, ágyuk titkára vonatkozó

kérdéssel győződik meg róla, hogy valóban a férje áll előtte —, végül Odüsszeusz apjával, Laertésszel is találkozik, mielőtt az eposz a kérők rokonaival való kibéküléssel zárul, amelyet maga Athéné istennő közbenjárása kényszerít ki.

ADATOK AZ EPOSZRÓL

- **Terjedelem:** 24 ének (rapszódia), összesen mintegy 12 110 hexameter sor.
- **Elbeszélői szerkezet:** nem lineáris — a cselekmény a történet közepén indul (in medias res), a korábbi kalandokat Odüsszeusz saját elbeszélése idézi fel a phaiákok udvarában.
- **Cselekményidő:** a trójai háború utáni tizedik év, tehát összesen húsz év telik el az otthonról indulás óta.
- **A leghíresebb magyar fordítás:** Devecseri Gábor 1947-es, azóta is legszélesebb körben olvasott hexameteres fordítása — előtte Vörösmarty Mihály (részleges), majd korábban Szabó István-féle prózafordítás is létezett.

III. FEJEZET

Milyen történelmi helyzetben született a történet

Ez a fejezet azt vizsgálja, mikor, milyen társadalmi-politikai közegben állt össze az a szöveg, amelyet ma Homérosz Odüsszeiájaként ismerünk — és mennyiben tekinthető a mögötte álló esemény, a trójai háború, történelmi ténynek.

A mükénéi kor és a bronzkori összeomlás

Ha a trójai háború valóban megtörtént, akkor a régészeti és a hagyományos kronológiai számítások szerint a Kr. e. 13–12. század fordulóján zajlott, a görög történelem úgynevezett mükénéi korszakának végén. Ez az a civilizáció, amelyet palotaközpontok — Mükéné, Tirünsz, Pülosz, Théba — és egy Linear B írással feljegyzett, korai görög nyelvű bürokrácia jellemezett. Heinrich Schliemann német régész 1870-es évekbeli ásatásai Hisarlik dombján (a mai Törökország területén) egy több rétegben újjáépült várost tártak fel, amelynek egyik rétege, a Trója VIIa jelű szint pusztulási nyomokat, tűzkárt és erőszakos összeomlásra utaló jeleket mutat, nagyjából a feltételezett háború idejére datálhatóan. A régészeti konszenzus szerint ez nem bizonyítja közvetlenül a homéroszi elbeszélés hitelességét — nincs felirat vagy dokumentum, amely megnevezné Trója ostromát vagy Odüsszeuszt —, de azt valószínűsíti, hogy a Kr. e. 12. század környékén valóban zajlott egy vagy több pusztító konfliktus a térségben, amely a görög szájhagyományban évszázadokon át élő emléket hagyott maga után.

Ez a mükénéi civilizáció a Kr. e. 12. század folyamán összeomlott — ezt a korszakot a szakirodalom „bronzkori összeomlásnak” nevezi, amelynek okai között a kutatás egyaránt említ éghajlati változást, éhínséget, belső társadalmi felkelést, kereskedelmi hálózatok szétesését és az úgynevezett „tengeri népek” pusztító hadjáratait a keleti Mediterráneum térségében. A palotaközpontok elpusztultak, az írásbeliség (a Linear B) eltűnt, a népesség drasztikusan csökkent. Ezt a mintegy háromszáz-négyszáz éves időszakot, amelyről alig maradt fenn írásos forrás, nevezi a görög történetírás „sötét kornak” (Dark Age). Éppen ez a korszak az, amelyben — szóbeli hagyományozás útján, énekmondók (aoidoszok) nemzedékein át — fennmaradt és tovább formálódott a trójai háború és a hazatérő hősök emléke.

A homéroszi kérdés — ki írta, és mikor

Az *Odüsszeia* — az *Iliással* együtt — a hagyomány szerint egyetlen szerzőnek, a vak Homérosznak tulajdonított mű, akinek történeti létezéséről, életéről szinte semmi biztosat nem tudunk; hét görög város versengett azért a hírért, hogy az ő szülővárosa volt. A modern klasszika-filológia — élén Milman Parry és Albert Lord 20. századi kutatásaival, akik élő délszláv (délszláv guszlár-) énekmondó hagyományokat tanulmányoztak összehasonlításként — meggyőzően bizonyította, hogy a homéroszi eposzok nyelvi jellemzői (állandó jelzők, ismétlődő sorformulák, „képletes” verssorok) egy hosszú szóbeli, rögtönzött előadói hagyomány termékei, amely generációkon át formálódott, mielőtt írásba került. A ma ismert szövegváltozat feltehetően a Kr. e. 8. század második felében, esetleg a 7. század elején nyerte el írásos, rögzült formáját — nagyjából egybeesve azzal az időszakkal, amikor a görög nyelv a fóníciai ábécé átvételével és átalakításával saját írásrendszerre tett

szert. Vitatott kérdés, hogy Homérosz egyetlen szerző neve-e, egy szerkesztői „iskola” gyűjtőneve, vagy egy hosszabb szerkesztési folyamat szimbolikus végpontja; az is vitatott, hogy az *Iliász* és az *Odüsszeia* azonos szerzőtől származik-e — a két mű nyelvi és szemléleti eltérései miatt a kutatók egy része két különböző költőt, vagy legalábbis két, egymástól időben távoli szerkesztési fázist feltételez.

Milyen társadalmat tükröz a szöveg

Fontos elkülöníteni a cselekmény állítólagos idejét (a mükénéi bronzkor, Kr. e. 13–12. század) attól a társadalomtól, amelyet az eposz ténylegesen ábrázol: ez utóbbi jórészt a korai vaskor, a Kr. e. 10–8. század görög világának intézményeit, tárgyi kultúráját és társadalmi berendezkedését tükrözi, amelybe csak töredékesen szüremlik be a valódi mükénéi kor emléke (például a bronzfegyverek, egyes tárgynevek). Az eposzban felrajzolt királyi udvar — a *basileusz*, azaz a helyi „király” vagy törzsfő hatalmának korlátozott, a nemesi tanáccsal (a kérők maguk is efféle helyi arisztokraták) megosztott jellege, a vendégbarátság (*xenia*) szigorú etikai kódexe, a kézművesség és a földbirtoklás társadalmi rangsora — sokkal inkább a korai archaikus kor görög poliszainak kialakulóban lévő világára emlékeztet, mint a mükénéi palotagazdaságok centralizált bürokráciájára. Ebben az értelemben az *Odüsszeia* nem történelmi dokumentumfilm a bronzkorról, hanem egy több évszázados kulturális emlékezet rétegződése: egy régmúlnak elképzelt hőskor cselekménye, amelyet a költő és közönsége saját koruk társadalmi valóságával — és annak dilemmáival, például a törvényes hatalom és a magánbosszú viszonyával, amelyet a kérők lemészárlása és az azt követő kibékülés kényszere is felvet — töltött meg.

IDŐREND DIÓHÉJBAN

- **Kr. e. kb. 1200 körül:** a feltételezett trójai háború és Trója VIIa réteg pusztulása.
- **Kr. e. 12–9. század:** a mükénéi civilizáció összeomlása, az írásbeliség eltűnése, a görög „sötét kor”.
- **Kr. e. 9–8. század:** szóbeli énekmondó-hagyomány, amelyben a trójai háború története tovább formálódik.
- **Kr. e. 8. század vége — 7. század eleje:** a görög ábécé kialakulása; az *Iliász* és az *Odüsszeia* szövegének feltételezett írásba foglalása.
- **Kr. e. 6. század:** Athénban, Peisziisztratosz türannosz idején állítólagos hivatalos szövegrögzítés (a „peisziisztratoszi redakció”), amelynek történetisége vitatott, de amely a klasszikus szövegváltozat stabilizálódásához vezetett.

Ez a réteges keletkezéstörténet magyarázza, miért nem lehet az *Odüsszeiát* egyszerűen „ókori kalandregényként” vagy „történelmi tudósításként” olvasni: a szöveg egyszerre hordozza egy valós, régészetileg is részben alátámasztható bronzkori konfliktus halvány emlékét, egy több évszázados szóbeli hagyomány rétegzett formuláit, és a Kr. e. 8. századi archaikus görög társadalom saját, kortárs értékrendjét és feszültségeit. Éppen ez a többrétegűség — a mitikus régmúlt és a korabeli jelen folytonos egymásba játszása — az egyik oka annak, hogy a szöveg később is rendkívül alkalmasnak bizonyult újraértelmezésre: minden korszak a saját aktuális kérdéseit olvashatta bele abba a keretbe, amelyet Homérosz hazatérő hőse kínált.

IV. FEJEZET

A recepciótörténet — háromezer év újraértelmezései

Ez a fejezet — terjedelmét tekintve a Füzet legbővebb része — azt tekinti át, milyen jelentős feldolgozásokon, átiratokon és újraértelmezéseken ment keresztül az Odüsszeusz-történet az ókortól napjainkig, egészen Nolan filmjéig.

Az ókor — Vergiliustól a görög regényig

Már az ókorban is azonnal termékeny talajra hullott a történet. A római irodalom legnagyobb hatású epikus műve, Vergilius *Aeneise* (Kr. e. 1. század) tudatosan az *Odüsszeia* szerkezetét fordítja visszájára: míg Odüsszeusz egy létező otthon felé, Ithakára tart, addig Aeneas egy elpusztult otthonból, a lángoló Trójából menekülve indul új haza — Róma — megalapítására; Vergilius eposzának első hat éneke kifejezetten az *Odüsszeia* bolyongás-motívumát követi, a második hat pedig az *Iliász* harci cselekményét. Ez a szerkezeti tisztelgés önmagában jelzi, hogy a görög eposz már fél évezreddel keletkezése után a mediterrán irodalmi műveltség alapkövének számított. A hellenisztikus és római korban emellett önálló, Odüsszeusz utóéletét firtató történetek is születtek — így a hagyomány szerint Odüsszeusz és Kirké fiáról, Télegonoszról szóló, mára csak töredékesen ismert *Télegoneia*, amely a hős halálát is elbeszélte: a monda szerint saját, felismeretlen fia ölte meg tévedésből.

Dante és a középkori újraértelmezés

A középkori nyugati kultúra jórészt csak közvetetten, latin átiratokon és összefoglalásokon keresztül ismerte az *Odüsszeiát*, hiszen az eredeti görög szöveg olvasása a bizánci területeken kívül ritkaságszámba ment. Ennek ellenére Dante Alighieri *Isteni színjátékának* (14. század eleje) Pokol című részében, a huszonhatodik énekben egy máig ható, önálló Odüsszeusz-értelmezést alkotott: Dante Odüsszeuszát nem hazatérőként, hanem olyan hősként ábrázolja, aki hazatérése után sem tud megnyugodni, hanem ismét útra kel, átszeli a Herkules oszlopait — az akkori ismert világ szélét —, hogy megismerje azt, ami azon túl van, és végül hajótörésben, isteni büntetésként pusztul el a Purgatórium-hegy közelében. Ez az „örökké vándorló, tudásra szomjazó Odüsszeusz” képe, amely radikálisan eltér a homéroszi hőstől — aki éppen a hazatérésre, nem a további vándorlásra vágyik —, az egyik legtermékenyebb utóélete lett a figurának: Dante alapvetően új, azóta is visszatérő értelmezési hagyományt indított el.

Az újkor — Tennyson, Joyce és a modern Odüsszeuszok

A 19. századi angol irodalomban Alfred Tennyson *Ulysses* című verse (1833) a dantei hagyományt viszi tovább: az öreg, otthon unatkozó király monológja, aki inkább az ismeretlen felfedezését választja a nyugodt öregkor helyett. A vers a viktoriánus kor egyik legtöbbet idézett és tanított költeménye lett, és önálló életre kelt attól a homéroszi kontextustól is, amelyből eredt.

A 20. századi irodalmi modernizmus egyik alpműve James Joyce *Ulysses* című regénye (1922), amely a homéroszi eposz teljes szerkezetét egyetlen

dublinoi napra, 1904. június 16-ára — az azóta „Bloomsday” néven ünnepeelt dátumra — vetíti át. Joyce regényének minden fejezete lazán megfelel az *Odüsszeia* egy-egy epizódjának: a főszereplő, a hirdetésügynök Leopold Bloom Odüsszeusz modern, esendő, zsidó-ír megfelelője, felesége, Molly Bloom Pénélopé alakmása, a fiatal Stephen Dedalus pedig Télemakhoszé. A mű radikálisan új elbeszélői technikákkal — belső monológgal, tudatfolyam-technikával — dolgozza fel a homéroszi vázat, és a 20. századi regényírás egyik legnagyobb hatású kísérletévé vált, jelezve, hogy az eposz szerkezete akár egyetlen hétköznapi nap eseménytelenségébe sűrítve is működőképes keretnek bizonyul.

A görög irodalomban Nikosz Kazandzakisz *Odüsszeia: modern folytatás* című, 1938-as, mintegy 33 333 sorból álló monumentális költeménye ott folytatja a történetet, ahol Homérosz abbahagyta: Odüsszeuszát, aki képtelen megnyugodni a hazai élet keretei között, ismét útnak indítja, hogy bejárja a Földközi-tenger medencéjét, majd Afrikát, és végül a Déli-sarkon leljen halált — egyfajta egzisztencialista, a nyugtalan emberi keresést mindennél fontosabbnak tartó újraértelmezésben. A görög költészet másik nagy alakja, Konsztantinosz Kavafisz *Ithaka* című verse (1911) szintén a homéroszi keret-hez nyúlik vissza, de hangsúlyát radikálisan áthelyezi: a vers szerint nem a célba érkezés, hanem maga az odáig vezető út — annak kalandjai, tapasztalatai — adja az utazás valódi értékét. Ez a rövid költemény azóta a világirodalom egyik leggyakrabban idézett és beszédben, temetéseken, balladásokon felolvasott szövegévé vált.

Képzőművészet és zene

Az Odüsszeusz-történet vizuális ábrázolásának hagyománya egészen az ókori görög vázafestészetig nyúlik vissza — a szirének melletti elhajózás vagy a Polüphemosz megvakítása jelenetek már a Kr. e. 7–5. századi kerámiákon is kedvelt motívumnak számítottak. A későbbi európai festészetben újra és újra visszatérő téma lett a hazatérés pillanata és a tenger kísértései: a 19. századi angol preraffaelita és szimbolista festészetben John William Waterhouse *Ulysses and the Sirens* (1891) című vászna vált a talán legismertebb modern képi feldolgozássá, amely a szirének veszélyét a viktoriánus kor femme fatale-képzeivel is összekapcsolta. A zenetörténetben Claudio Monteverdi *Il ritorno d'Ulisse in patria* című, 1640-es operája a kora barokk operatörténet egyik alapműve, amely már a hazatérés drámáját önálló színpadi, zenés formában dolgozta fel — jelezve, hogy a téma operai adaptációja már négy évszázaddal Nolan filmje előtt megkezdődött.

Film és populáris kultúra a 20–21. században

A mozgóképes feldolgozások sora már a néma film korában megkezdődött, de igazán a hidegháború éveiben vált tömegkulturális témává. Az 1954-es olasz–amerikai koprodukciós *Ulysses* (rendezte Mario Camerini, főszerepben Kirk Douglas) a korszak jellegzetes, hollywoodi sztárokra épített péplum-műfajába illeszkedett. A televíziós feldolgozások közül kiemelkedik az 1997-es amerikai–olasz–német minisorozat, amelyben Armand Assante alakította a címszerepet, s amely a kilencvenes évek végén sok néző számára jelentette az első találkozást a teljes cselekménnyel. Közvetett, de rendkívül hatásos feldolgozásnak számít a Coen testvérek *O Brother, Where Art Thou?* című

filmje (2000), amely az *Odüsszeia* alapszerkezetét — a fogolyszökevény főhős kalandos hazatérését — az amerikai Dél 1930-as éveibe, a gazdasági világválság idejébe ülteti át, bluegrass-zenei kísérettel; a film alkotói nyíltan Homéroszra hivatkoztak ihletforrásként, még ha a párhuzamok inkább lazák, mint szó szerintiek. A regényirodalomban Charles Frazier *Cold Mountain* (1997) című, az amerikai polgárháborúban játszódó regénye (később film is készült belőle Anthony Minghella rendezésében) szintén tudatosan az Odüsszeusz-mítosz hazatérés-szerkezetére épül. A 21. századi populáris kultúrában a történet a videojáték-iparban is önálló életre kelt: a 2018-as *Assassin's Creed Odyssey* a görög–perzsa háborúk korába, a 2020-as *Hades* és számos más cím szintén a görög mitológia szélesebb világába nyúlik vissza, Odüsszeusz alakja pedig visszatérő figura maradt a fantasy- és kalandjáték-műfajban is.

Magyar recepció

A magyar irodalmi hagyományban az *Odüsszeia* fordítástörténete önmagában is izgalmas fejezet: az első jelentős, részleges magyar átültetést Vörösmarty Mihály készítette a 19. század első felében, de a ma is legszélesebb körben olvasott, klasszikussá vált teljes fordítást Devecseri Gábor készítette, először 1947-ben megjelentetve, majd élete során többször átdolgozva; az ő hexameteres, ugyanakkor magyarul is természetesen gördülő fordítása vált az iskolai oktatás és a köztudat elsődleges referenciapontjává. A magyar költészetben Babits Mihály életművében is visszatérő motívum az Odüsszeusz-alak és az Ithaka-szimbolika, a hazavágyódás és a szellemi otthonkeresés metaforájaként — jellemző módon a Nyugat nemzedékének több tagja számára az „ithakai hazatérés” a saját, történelmi fordulatok közt

hányódó magyar sors allegóriájaként is olvashatóvá vált. Ez a réteg is mutatja, hogy a történet nem csupán a nagy nyugat-európai kultúrákban, hanem a kelet-közép-európai irodalmi hagyományban is mélyen meggyökeresedett saját identitáskeresési narratívaként.

„Minden feldolgozás ugyanazt a vázat tölti meg saját korának tartalmával — a hazatérés, a kísértés és a türelem története minden nemzedék számára újraírható.”

Nolan helye ebben a sorban

Ha ebbe a hosszú recepciótörténeti sorba illesztjük Nolan 2026-os filmjét, világossá válik, hogy a rendező nem előzmény nélküli vállalkozásba fogott, hanem egy csaknem háromezer éves, folyamatosan újraíródó hagyomány legújabb állomását hozta létre. Amit ő maga „hiányzó láncszemként” azonosított — a nagy költségvetésű, technikailag csúcsminőségű, mégis a mitologikus anyagot komolyan vevő filmes feldolgozás —, valójában abból a régi mintázatból következik, amelyet Vergiliustól Dantén és Joyce-on át Kazandzakiszig minden korszak megismételt: a történet keretét megtartva, saját kora technikai és elbeszélői eszköztárával tölti meg újra a hazatérés ősi vázát. Az IMAX 70 milliméteres film ebben az értelemben ugyanazt teszi napjaink közönségével, amit egykor az énekmondó tett a tűz körül összegyűlt archaikus kori hallgatósággal: a technológia változik, a történet szerkezete alig.

V. FEJEZET

Miért népszerű még ma is — egy értelmező fejezet

Ez a fejezet már nem tényközlés, hanem értelmezés: azt a kérdést járja körül, milyen okok magyarázhatják, hogy egy közel háromezer éves szöveg a 21. században is milliókat mozgat meg. Az itt következő szempontok a Háttérgyár elemzésének saját olvasatát tükrözik, nem az egyetlen lehetséges magyarázatot.

A hazatérés mint univerzális szerkezet

A modern narratológia — élén Joseph Campbell 1949-es *A hős ezer arca* című munkájával, amely a „monomitosz” fogalmát vezette be — régóta amellet érvel, hogy az emberi kultúrák nagy része hasonló szerkezetű hőstörténeteket termel: az otthonról induló, próbákkal szembesülő, majd megváltozva hazatérő hős íve kultúrákon átívelő mintázat. Az *Odüsszeia* ennek a szerkezetnek az egyik legkorábbi, legrészletesebben kidolgozott nyugati példája, és éppen ezért kínálja magát folyamatosan újrafelhasználásra: a Star Wars-filmektől a kortárs veterándrámákig rengeteg elbeszélés tudatosan vagy tudattalanul ugyanezt a vázat ismétli. Ez az egyik legegyszerűbb magyarázat arra, miért nem kophat el a történet: nem egy konkrét kalandorozat érdekessége tartja életben, hanem az, hogy szerkezete ráillik szinte bármelyik korszak saját elidegenedés- és hazatérés-tapasztalatára.

A veterán tapasztalata — Odüsszeusz mint poszttraumás hős

A 20. század végén, elsősorban Jonathan Shay amerikai pszichiáter munkássága nyomán (*Odysseus in America*, 2002), új és rendkívül hatásos olvasat terjedt el: eszerint az *Odüsszeia* nem elsősorban kalandtörténet, hanem a harcból hazatérő katona reintegrációs traumájának allegóriája. Odüsszeusz tíz évig nem tud hazajutni, és amikor végre megérkezik, koldusruhában, felismerhetetlenül kell újra bizalmat építenie saját családjával — ez a mintázat megrázóan hasonlít a vietnami, majd az iraki és afganisztáni háborúkból hazatérő amerikai veteránok tapasztalataira, akikkel Shay pszichoterápiás munkája során foglalkozott. Ez az olvasat különösen a 21. századi amerikai kulturális térben adott új súlyt a történetnek, és részben magyarázza, miért találhatott ekkora közönségre egy ilyen nagyszabású, komolyan vett filmes feldolgozás éppen napjainkban, amikor a nyugati társadalmak évtizedek óta szembesülnek a hosszú, távoli háborúkból hazatérő katonák beilleszkedési nehézségeivel.

Feminista és revizionista újraolvasások

Az elmúlt évtized egyik legfeltűnőbb tendenciája, hogy a történetet egyre gyakrabban a mellékszereplőnek tekintett nőalakok — Pénélopé, Kirké, Kalüpszó — szemszögéből mesélik újra. Madeline Miller amerikai író *Circe* (2018) című regénye az addig epizódszereplőnek tekintett varázslónő teljes életét, önálló belső világát dolgozza fel, és több hónapig vezette a nemzetközi bestseller-listákat. Margaret Atwood *The Penelopiad* (2005) című kisregénye Pénélopé és tizenkét felakasztott szolgálólánya szemszögéből mondja el ugyanazt a történetet, radikálisan megkérdőjelezve az eredeti eposz hallgatóla-

gos erkölcsi ítéleteit. Emily Wilson 2017-es angol fordítása — az első teljes angol nyelvű *Odüsszeia*-fordítás, amelyet nő készített — szintén jelentős vitát generált a fordítói döntések (például a rabszolgasorban tartott szolgálólányok megnevezése) újraértelmezéséről. Ez a hullám azt mutatja, hogy a szöveg rugalmassága nem csupán a hős, hanem az őt körülvevő szereplők felől is kimeríthetetlen újraolvasási lehetőséget kínál — ami önmagában is magyarázza tartós jelenlétét a kortárs kulturális diskurzusban.

A vendégbarátság és az idegenséggel való szembenézés etikája

Az eposz egyik strukturáló motívuma a görögül *xenia*-nak nevezett vendégbarátsági kódex: az idegen érkezőt — legyen bár koldus vagy király — köteles volt a házigazda tisztelettel fogadni, megvendégelni, mielőtt akár csak a nevét megkérdezte volna, mivel bármelyik vándor mögött rejtőzhetett isteni látogató is. A kérők bűne éppen az, hogy ezt a kódexet sorozatosan megsértik: idegenként birtokba veszik más otthonát, tisztelet nélkül élnek vissza a vendéglátás szabályaival. Ez a motívum a 21. századi migrációs és menekültügyi diskurzusok korában különös aktualitást kaphat — nem véletlen, hogy számos kortárs esszéista és irodalomtudós a *xenia*-etikát a mai idegenséggel, vendéglátással, befogadással kapcsolatos vitákhoz köti, jóllehet ez az olvasat is a szöveg jelenkori kisajátítása, nem az eredeti szándék rekonstrukciója.

Miért éppen most, és miért éppen Nolan

Végül érdemes megjegyezni, hogy Nolan filmje maga is egy tágabb, a 2020-as évek közepén megfigyelhető trendbe illeszkedik: a nagy költségvetésű stúdiók egyre inkább a kockázatmentesebbnek tartott, közismert alapanyagok-

hoz — mitológiához, klasszikus irodalomhoz, korábbi filmek folytatásaihoz — nyúlnak vissza, miközben az eredeti forgatókönyvekre épülő nagyköltségvetésű filmek egyre ritkábbá válnak. Ebben az értelemben az *Odüsszeia* filmes megjelenése nem csupán a történet önmagában vett tartós vonzerejét mutatja, hanem azt is, hogy a filmipar jelenlegi gazdasági logikája szisztematikusan felértékeli az olyan alapanyagokat, amelyek — mint egy több ezer éves, közkincsnek számító eposz — nem igényelnek jogdíjfizetést, ugyanakkor beépített, világszerte ismert névfelismerést biztosítanak. A történet tartóssága tehát egyszerre magyarázható az emberi tapasztalat mélyén gyökerező, valóban univerzális szerkezeti okokkal, és a filmipar jelenlegi, kockázatkerülő gazdasági megfontolásaival — a kettő pedig nem zárja ki, hanem erősíti egymást.

VI. FEJEZET

Összefoglalás és következtetések

Amikor 2026 júliusában Christopher Nolan Odüsszeia-filmje a nyitóhétvégén több mint 264 millió dollárt hozott világszerte, sokan meglepetésként könyvelték el, hogy egy közel háromezer éves görög eposz ekkora tömegeket tud mozgósítani a mozikban. Ez a Füzet amellet érvelt, hogy ez a siker nem meglepetés, hanem egy folyamatos, soha meg nem szakadt újraértelmezési hagyomány legújabb állomása.

A történet maga — Odüsszeusz tíz évig tartó hazatérése a trójai háborúból, a küklópszsal, a szirénekkal, Kirkével való találkozásai, majd a kérőkkel való végső leszámolás — egy réteges keletkezéstörténetű szöveg, amely a feltételezett Kr. e. 12. századi bronzkori összeomlás halvány emlékét, egy több évszázados szóbeli énekmondó-hagyomány formuláit és a Kr. e. 8. századi archaikus görög társadalom saját értékrendjét egyaránt magában hordozza. Éppen ez a rétegzettség tette lehetővé, hogy a szöveg szinte azonnal, már az ókorban elinduljon egy folyamatos újraírási, átértelmezési folyamaton — Vergiliustól Danteón, Tennysonon, Joyce-on és Kazantzakiszon át egészen a 21. századi feminista revíziókig és videojátékokig.

Ami ezt a Füzetet illeti, három nyitott kérdést érdemes az olvasóra bízni. Az első: vajon a történet tartós népszerűsége valóban az emberi tapasztalat mélyén gyökerező univerzális szerkezetből fakad-e — ahogy Campbell monomitosz-elmélete és Shay veterántrauma-olvasata sugallja —, vagy inkább arról van szó, hogy minden korszak saját, esetleges okokból nyúl vissza egy jól ismert, jogdíjmentes alapanyaghoz, és utólag konstruál hozzá mélyebb

magyarázatot? A második: mennyiben legitim az a fajta radikális áthelyezés, amelyet Dante, majd nyomában Tennyson végzett a hőssel — az örökké nyugtalan, hazatérni képtelen Odüsszeusz alakja ugyanis lényegében ellentmond annak, amit maga Homérosz eposza állít a szereplőjéről, mégis ez vált az egyik legtermékenyebb utóéletté. A harmadik, s talán a legaktuálisabb: mit kezdünk azzal, hogy egy alapvetően a hazatérésről, a türelemről és a hűségéről szóló szöveg a jelenkorban egyre inkább a nőalakok — Pénélopé, Kirké, a felakasztott szolgálólányok — szemszögéből kerül újraelbeszélésre, s hogy ez a hangsúlyeltolódás vajon a szöveg rejtett gazdagságát tárja-e fel, vagy inkább saját korunk kérdéseit vetíti vissza egy olyan műre, amely ezekre eredetileg nem kívánt választ adni.

Amit biztosan állíthatunk: az, hogy egy 21. századi rendező 250 millió dolláros költségvetéssel, hat országban forgatott, teljes egészében IMAX-filmre vetített feldolgozást készített egy Kr. e. 8. századi szövegből, önmagában a legjobb bizonyíték arra, hogy Odüsszeusz hazatérése még korántsem ért véget — a történet, akár csak hőse, újra és újra nekivág az útnak, minden nemzedék a saját partjaira vezetve vissza.